

skla, porcelánu, technikou mozaiky, zaoberal sa problémom využitia severnej morskej cesty.

Lomonosov bol zakladateľom fyzikálnej chémie, z ktorej prvý v dejinách odprednášal študentom prednášky. Pod jeho vedením bolo r. 1748 vybudované prvé na svete chemické laboratórium a r. 1751 bolo v Peterburgu otvorené prvé na svete „meteorologické observatórium so samopísacími prístrojmi“.

I keď v prírodovede bol Lomonosov revolucionárom, jeho spoločensko-politické názory sú idealistické. Domnieval sa, že pokrokový vývoj spoločnosti závisí od rozšírenia osvety a vedy. Lomonosov bol zástancom ideológie osvieteniského absolutizmu, preceňoval úlohu Petra I. a jeho reformy. Vystupoval však ako pokrokový sociológ-osvietenec, bojoval za prekonanie ekonomickej a kultúrnej zaostalosti Ruska, bezprostredne sa zúčastňoval na rozvoji národného priemyslu, a nepriamo aj kritizoval nevoľnícke poriadky v Rusku.

Mimoriadne veľkú pozornosť venoval tento ruský vedec výchove domácich vedeckých kádrov. Ako odpoveď na útoky falzifikátorov ruských dejín Lomonosov napísal *Staré ruské dejiny*, dielo skutočne vlastenecké. Lomonosov celým svojím životom naozaj — ako o ňom písal Černyševskij — „chcel slúžiť nie čistej vede, ale predovšetkým vlasti“.

Lomonosovove vedecké diela a zásluhy boli vysoko ocenené v jeho vlasti i za hranicami — Anglii, Francúzsku, Švédsku, Taliansku, Nemecku. Bol zvolený za čestného člena Švédskej a Bolognskej akadémie vied. Tesne pred jeho smrťou sa pripravovalo jeho zvolenie za člena Parížskej akadémie vied. Ešte za života bola jeho — najmä prírodovedná — práca široko známa ďaleko za hranicami Ruska. Jeden z významných vtedajších učencov Leonard Euler nazval Lomonosova „geniálnym človekom, ktorý svojimi poznatkami robí česť tak akadémii ako aj vede“. V 19. storočí sa meno Lomonosova dostalo do vedeckých slovníkov, nedávno sa zistili poznámky F. Engelsa o veľkom ruskom vedcovi.

Lomonosovov odkaz, materialistická tradícia, ktorú založil, boli pevným základným kameňom pre generácie ruských a sovietskych vedcov. Vybudovali na ňom mohutnú stavbu najpokrokovejšej mierovej vedy.

SKUTOČNOSŤ — LITERATÚRA — FILOZOFIA

(K 100. VÝROČIU SMRTI N. A. DOBROLUBOVA)

DARINA KUKLINKOVÁ

Pred 100 rokmi skonal v Rusku mladý človek, pri spomienke ktorého dodnes musíme skloniť hlavu. Zomrel, lebo prečerpал svoje sily, keď chcel zmeniť svet. Celú

Poznámka: I keď v posledných rokoch vyšlo v ruštine mnoho publikácií venovaných Lomonosovovi, hoci boli vydané jeho *Vybrané spisy* v češtine, k jeho 250. výročiu objavila sa u nás práca Josefa Smolku, *M. V. Lomonosov* (sborník Světová kulturní výročí, 1961, vydal Čs. výbor obrancov mieru a Čs. spoločnosť pre šírenie vedeckých a politických poznatkov), kde sa často celkom nesprávne traktuje dedičstvo veľkého vedca, robia sa nesprávne, dávno prekonané závery. Príčina spočíva v tom, že J. Smolka sa nezoznámil ani s prvým dielom *Dejín filozofie* (Praha 1959) a čerpal jedine z biografickej práce B. N. Menšutkina (1874—1938) o Lomonosovi; mnohé z týchto záverov sú dávno prekonané. (Na str. 111—112, u Menšutkina na str. 84—87.)

svoju bohatú teoretickú a — ako historici predpokladajú — aj praktickú činnosť, celé svoje zdravie obetoval tejto myšlienke. Bol to Nikolaj Alexandrovič Dobrolubov.

Nevedel a, pravda, v podmienkach, v ktorých žil, ani nemohol vedieť, ako sa dá spoločnosť skutočne pretvoriť. Húževnato však o tom premýšľal, neustále filozoficky zdôvodňoval nutnosť premien a hľadal cesty. A — dostal sa veľmi blízko k riešeniu.

Dobrolubova často hodnotia len ako publicistu, ako literárneho kritika a estetika. Najmä u nás je známy viac z tejto stránky. Filozofický aspekt jeho činnosti zostáva stranou, alebo sa niekedy pokladá len za prídavok k jeho ostatnej činnosti, jednoducho ako prejav svetonázoru pri práci v špeciálnej disciplíne. A skutočne, jeho najrozsiahlejšie a u nás najznámejšie (ale nie všetky!) práce majú literárnokritický charakter (*Čo je to oblomovčina, Riša tmy, Lúč svetla v ríši tmy* a i.). Či sú to však „len“ a „v prvom rade“ literárne rozbor? Veď o čo v nich — ako aj v menej u nás známych stovkách jeho článkov a recenzí, začínajúc prvou prácou publikovanou v časopise *Sovremennik* a končiac poslednými riadkami — ide? Všade ide o rozbor objektívnych podmienok spoločenského života, zákonitostí jeho vývoja, o hľadanie ciest pre ďalší vývoj, o vytýčovanie programov a úloh. A to je v jeho prácach hlavné. Je jasné, že sú to problémy vysoko filozofickosociologickej povahy. Ale v boji proti reakčným a konzervatívnym silám nastoľoval a riešil aj problémy par excellence filozofické. Ide o filozofické zovšeobecnenie najroznejších, ale najmä spoločenských problémov, o rozvíjanie filozofie, a nielen o aplikáciu filozofie na konkrétne javy literatúry a života, ako by sa zdalo pri povrchnom pohľade.

Dobrolubov bol v prvom rade filozofom. Prečo však majú jeho práce väčšinou literárnokritickú formu? V jednej z prác sovietskych autorov bola vyslovená myšlienka, prenesená potom aj k nám, že to bolo z cenzúrnych dôvodov, že išlo o akési (vedomé?) zahaľovanie filozofických a politických ideí do estetického, etického či pedagogického rúška, lebo v týchto oblastiach sa dalo otvorenejšie hovoriť. Avšak aj v iných absolutistických krajinách predtým a aj potom bola ostrá cenzúra, prenasledovanie pokrokových myšlienok a ich autorov a predsa sa objavovali filozofické traktáty. Môžeme vari u Dobrolubova hovoriť o určitej zbabelosti? Bolo by to veľmi nespravodlivé hodnotenie tohto smelého mladíka, ktorý pomohol vychovať v Rusku skvelých revolucionárov, ktorý patrila k skupine revolučných demokratov, ktorých Lenin nazval predchodcami ruskej sociálnej demokracie. Vysvetlenie literárneho charakteru jeho prác ako cenzúrneho plášťika môže viesť nielen k nespravodlivým záverom, ale podľa nášho názoru je aj určitým povrchným hodnotením samej podstaty Dobrolubovej filozofie.

Dobrolubov, ako aj ostatní ruskí revoluční demokrati, bol skutočný revolucionár, skutočný človek činu. On už chápal, ako to dokazujú všetky jeho práce, že úlohou filozofie a filozofa je pomáhať pretvoriť svet. Chápal aj to, že tu treba vychádzať z konkrétnej situácie, že treba využiť objektívne spoločenské podmienky. A práve vďaka historickým okolnostiam od 40. rokov minulého storočia vyrástla a koncom 50. a začiatkom 60. rokov mimoriadne rozkvitla literatúra, ktorá z celej oblasti ideológie najlepšie odrážala pálčivé spoločenské problémy a potreby, ktorá jasne vyjadrila spoločenské pohyby a boj tried — literatúra vytvorená Gogolom, Turgenevom, Gončarovom a najmä Ostrovským, Nekrasovom, Kolovom, Ševčenkom, Saltykovom-Ščedrinom a mnohými inými. V takýchto podmienkach, v krajine, kde boli literárne tradície oveľa silnejšie a hlbšie ako filozofické tradície, bolo len samozrejmé a zákonité, že ideologická (vrátane filozofickej) príprava nutných spoločenských premien sa mohla a musela uskutočniť pod rúskom literatúry, že ideologický, a teda aj filozofický boj sa vo veľkej miere vybojoval na materiáloch literatúry. Literatúra pomohla aj Dobrolubovovi poznať a pochopiť ruský život, poznať a pochopiť život ľudu, jeho problémy a potreby. Teda

Dobroľubov ako teoretik a človek činu zasiahol (ako aj jeho predchodcovia a priatelia) tam, kde sa teoretický a ideologický front v tých rokoch najužšie stýkal so životom.

Svoju snahu o revolučný čin vyjadril Dobroľubov všade. Všade nájdeme to isté odsúdenie prázdnych fráz o premenách bez skutočných premien, všade boj s rôznymi typmi nečinnosti, so „zbytočnými ľuďmi“, s „nadanými povahami“ a pod., ba aj odmaskovanie triedneho základu nečinnosti, jej spojenia so záujmom triedy „darmožrútov“; všade je to boj za aktívnych hrdinov z ľudu, myšlienka ľudovej revolúcie. V tomto smere chápe Dobroľubov aj úlohu literatúry, ako aj svoju vlastnú úlohu v literatúre. Hovorí o tom, že literatúra nie je zákonodarca, ale výraz spoločenských záujmov, že nemôže tvoriť život, môže ho však ovplyvňovať. Nemá výkonnú moc, nemá „materiálnu silu“, ale môže sa ňou stať, ak masy uznajú oprávnenosť jej myšlienok a začnú podľa nich konať (*Črty z gubernie*).

A konečne, ako chápe Dobroľubov svoj filozofický program, ktorý by sme mohli nazvať filozofiou revolučného činu?

Úlohou filozofickej analýzy je podľa neho nájsť materiálne príčiny, základ myšlienok a ideí a tieto materiálne podmienky pretvoriť v súhlase s potrebami ľudskej prirodzenosti. Charakteristické je, ako sa Dobroľubov vyrovnáva so svojimi metafyzickými a idealistickými filozofickými predchodcami. Hovorí, že ľudia jeho pokolenia (zrejme má na mysli ruských revolučných demokratov) už nie sú otrokmi večného filozofického princípu, ale poznávajú zákony historického rozvoja, „...nemyslia, že môžu ľubovoľne prerobiť dejiny, nepokladajú sa za slobodných od podmienok. Pritom však neupadajú do apatie, lebo si uvedomujú aj svoj význam. Pokladajú sa za jedno z koliesok v stroji (a teda aj — pozn. D. K.), za jednu z podmienok, ktorá určuje chod svetových udalostí“.¹ Podrobujú sa, ako ďalej rozvádza Dobroľubov, všeobecnej nevyhnutnosti, ale okrem nej sa nikomu neklaňajú a bránia oprávnenosť svojej činnosti proti všetkým náhodilostiam.

Pri rozbere protirečení medzi človekom a svetom, tak ospevovaných najmä romantikmi, Dobroľubov dokazoval (pozri recenzie básní Nikitina), že kedysi hľadali ich príčinu v tajných silách prírody, potom v zdanlivom dualizme ľudského tela a duše; dnes však je jasné — zdôrazňuje Dobroľubov, že príčina je v spoločenských vzťahoch. Treba premeniť organizáciu spoločnosti, aby sa človek mohol rozvíjať podľa „prirodzených snáh“. Často dokazuje, že je to možné len ľudovou revolúciou, odstránením „darmožrútstva“, t. j. vykorisťovania, a urobí to pracujúci ľud, lebo on nie je objektom, ale subjektom dejín!

Už i z týchto niekoľkých poznámok z Dobroľubových diel vidíme jeho podstatný odstup od akéhokoľvek predchádzajúceho materializmu, vrátane Feuerbachovho materializmu. Treba dať zadosťučinenie Dobroľubovovi a ostatným ruským revolučným demokratom a prestať opakovať (ako sa to u nás ešte stále stáva v rozličných prednáškach a pod.), že oni boli feuerbachovcami. Nemožno, hádam, súhlasiť ani s takou zmiernenou formuláciou, že Dobroľubov je na jednej strane feuerbachovcom, lebo preberá jeho antropologický princíp, na druhej strane sa s Feuerbachom rozchádza, lebo myslí práve na budúcnosť, pretože zdôrazňoval aktivitu (J. Klaučo v predslove ku knihe *Problémy a postavy ruskej literatúry*).

Áno, je tu antropologizmus („ľudská prirodzenosť“, „prirodzené snahy“ a pod.) a s ním spojený sociologický idealizmus („pretvorenie spoločnosti podľa rozumu“ atď.). Dobroľubov antropologizmus však už netvorí podstatu jeho filozofie. Keď berieme

¹ N. A. Dobroľubov, *Spisy* (ruské vyd.), diel IV, str. 58—59.

do úvahy zmysel celého jeho diela, vidíme, že je to len akýsi abstraktno-teoretický príviesok k jeho názorom, nahrážka za doriešenie pre neho dosiaľ neriešiteľných najvšeobecnejších problémov, východisko z núdze. Podstatu jeho metódy tvorí aktívny, bojovný, dialektický prístup ku konkrétnym otázkam: chápanie dobovej, materiálnej podmienenosti ideologických javov, spoločenských typov, konkrétnosti pravdy, priznávanie objektívnych zákonitých zmien a nutnosť aktívne sa zúčastňovať na zmenách. A dokonca, aj „prirodzené snahy“ nie sú u Dobroľubova už feuerbachovskými, ale v konečnom dôsledku sú snahami a potrebami konkrétnej spoločenskej skupiny — „pracujúcich“. Sú objektívneho, materiálneho charakteru. Pravda, ich pravá, ekonomická podstata zostala ešte pre Dobroľubova skrytá. No napriek tomu, nemožno zrejme bez ďalšieho spresnenia, z mosta do prsta tvrdiť — ako sa to u nás občas robí — (napr. predslovy k jednotlivým vydaniam výberov z Dobroľubovových diel), že Dobroľubov bol idealistom v chápaní dejín. Áno, bol, ale aj nebol. Zastavuje sa na polceste, dotýka sa neustále materialistického chápania, „loví“ ho, ale ono mu stále uniká, stále v ňom chýba nejaký základný článok. Nie sú to však už len jednotlivé materialistické myšlienky ako v 18. storočí, ale princíp prístupu, ktorý by v iných spoločenských podmienkach priviedol k celostnému poznaniu.

Nejde teda vôbec len o to, že Dobroľubov — na rozdiel od Feuerbacha — zdôrazňoval aktivitu, ale že táto aktivita, spojená s materializmom, bola princípom jeho filozofie. Bolo to prekonanie metafyziky v smere k materializmu aktívnemu, hľadajúcemu zákony zmien, ale neschopnému ich ešte odhaliť dôsledne, lebo pre to ešte vtedy v Rusku nedozreli podmienky.

V skutočnosti ide o to, že filozofia ruskej revolučnej demokracie 60. rokov (vrátane Dobroľubova) bola určitým prekonaním nazeravého buržoázneho materializmu, ktorý sa na vývoj udalostí pozeral z pozície revolucionizujúceho sa nevoľníckeho roľníctva. Bol to teda historicky (nie chronologicky!) prvý materializmus vychádzajúci zo záujmov vykorisťovanej triedy, pravda, nie revolučného proletariátu, ktorého vtedy v Rusku ešte nebolo. Odtiaľ jeho sila aj jeho nedostatky. Niet sporu o tom — hoci u nás sa na to niekedy zabúda, že filozofia ruských revolučných demokratov a tiež Dobroľubova bola skutočne novým, vyšším (tretím) štádiom predmarxistického materializmu. Je pravda, že marxizmus vtedy už existoval, ale z podmienok cárskeho Ruska ešte nevyplýval, a ak sa s niektorými Marxovými prácami sporadicky aj niekto z ruských filozofov vtedy oboznamoval, zostal marxizmus v „cárskej väznici“ — v Rusku vtedy vôbec a tiež pre Dobroľubova nedostupným.

Ak sa teda pozeráme na Dobroľubovove názory ako na filozofiu, ktorá vyrástla zo zvláštnych historických podmienok narastajúcej revolučnej situácie koncom 50. a začiatkom 60. rokov 19. storočia v Rusku, je to filozofia samostatná a svojrázna. Nemôžeme preto pokladať za celkom presné tvrdenie vzťahujúce sa na celú ruskú revolučnú demokraciu a teda aj na Dobroľubova, že západná, najmä nemecká, od života odtrhnutá a špekulatívna veda a filozofia vychovala v Rusku mysliteľov, ktorí skôr či neskôr, obohatení teoretickými znalosťami, vracajú sa opäť k životu (pozri J. Klaučo v spomínanom predslove). To sa môže vzťahovať na pokolenie Gercena a čiastočne na „štyridsiatnikov“ (Belinskij), ale na „šesťdesiatnikov“ rozhodne nie. Ich už nevychovala abstraktná nemecká filozofia. Oni už vyrástli na predchádzajúcich výdobytkoch ruského materializmu a nie ako žiaci, ale ako bojovníci proti abstraktnej filozofii. Oni začali od života a nemuseli sa k nemu preto vracieť. To bola podstata ich metódy. Tým nám je aj dodnes drahý Dobroľubov a môže nám byť stále vzorom, vzorom filozofa — bojového materialistu, ktorý spolu so svojimi priateľmi geniálne riešil zložité filozofické problémy priam v ohni ostrého politického a ideologického boja za šťastie ľudu.

Tá istá snaha o revolučný čin, to isté spojenie so životom sa prejavuje aj v Dobroľubovovej činnosti v špeciálnej filozofickej disciplíne, ktorú za svoj krátky život najviac rozvinul, v estetike. Pohľad na Dobroľubovove estetické názory neznamená pohľad na práchnivejúce múdrosti predkov. Práve naopak, ukazuje nám, čo sme ešte dlžní našej marxistickej estetike. Veď napríklad hlboký rozbor ľudovosti umenia, umeleckej pravdy, otázky vzťahu medzi pravdou obsahu a formy diela, otázky vzťahu svetonázoru, umeleckej pravdy a hodnoty diela, ako aj rozpracovanie iných problémov, s ktorým sa stretáme u Dobroľubova, sme dosiaľ zvlášť neprekonali, ba v určitom čase sme niektoré otázky riešili primitívnejšie. Dnes napríklad také riešenie otázky vzťahu medzi umelcovým svetonázorom a jeho tvorbou, aké už vo všeobecnosti predložil Dobroľubov, označuje sa ako „nová koncepcia“. (Porov. K. Tomiš, *Svetonázor a literárna tvorba*, Predvoj 27, 1961 a *Dobroľubovov rozbor drámy Ostrovského Ne v svoji sani ne sadiš* a i. jeho práce). Nie je to určitá výzva minulosti, aby sme rýchlejšie vykročili vpred?

Zdá sa nám, že aj úloha „reálnej kritiky“, ktorá na materiáloch literatúry rozoberá sám život a navzájom konfrontuje obe tieto oblasti — tento literárnokritický program Dobroľubova — nie je zastaraný, a v našich zmenených podmienkach patrične akomodovaný; tam kde sa používa, pomáha nášmu umeniu aktívnejšie sa zapájať do revolučného pretvárania našej skutočnosti. Aj v špeciálnej oblasti estetiky nám môže a musí byť Dobroľubov dodnes príkladom najmä v bojovom rozvíjaní tých otázok, ktoré sú z hľadiska revolučného boja najpálčivejšie.

Skláňame sa pred Dobroľubovom, ktorý dal ľudstvu do konca svojho 25-ročného života viac ako len príslub geniality, pred človekom-revolucionárom, dielo ktorého zostáva aj 100 rokov po jeho smrti svieže a mladé.

POKROKOVÝ MYSLITEĽ ARABSKEJ STREDOVEKEJ KULTÚRY

ELENA VÁROSSOVÁ

Je to v krátkom čase už druhý arabský filozof, výročie ktorého Svetová rada mieru zaradila do programu svojich jubileí. Prvým bol slávny lekár, politik, básnik a filozof Ibn Sina (Avicenna), najväčší predstaviteľ tzv. východnej vetvy arabskej filozofie, druhým je taktiež znamenitý lekár, filozof, matematik a básnik Ibn Tufajl (Abubacer), popri Averroesovi najvýznamnejší mysliteľ tzv. španielskej vetvy arabskej kultúry. Máme tak opäť príležitosť oceňovať všetrannosť, vyspelosť a duchovnú silu tejto kultúry, ktorá svojrázne nadväzuje na tradície gréckej filozofie a vedy, dosiahla vysoký stupeň odborného rozvoja a myšlienkového hĺbky v čase, keď sa myslitelia v Európe temer úplne vyčerpávali v neplodných teologických špekuláciách.

Súviselo to, pravda, s priaznivými ekonomicko-sociálnymi podmienkami, ktoré charakterizovali národný rozmach Arabov v 9.—12. storočí. Po víťazných výbojných vojnách, ktoré viedli stúpenci Mohameda pod zástavou šírenia „jedinej pravej viery“ — islamu, zaberá arabský kalifát nielen územie Arábie, Iránu, Sýrie, Palestíny a Egypta, ale aj celé severoafrické pobrežie a väčšiu časť Pyrenejského polostrova. Súčasne s územným rastom ríše sa upevňovaním armády a loďstva sa rýchlo rozvíjala i moreplavba a obchod, mestský remeselnícky priemysel i poľnohospodárska výroba. Arabi sa zmocnili takmer všetkých dôležitých obchodných ciest od Atlantiku až po Čínu a ich kvalitné výrobky sa dostávali i na vtedajšie európske trhy.